

‘מדפלוהו ישראל...’ – בכל מקום בתורה כשמוזהירה על ע"ו, מוזכר אשריהם תשרפון, מלבד בפרשת משפטים. מה טעם? – כי כשמדובר לפני חטא העגל באמת עדיין לא נאסרו האשרות בא"י (הר"ד אופיר שיחי' – בשם הגר"י אברמסקי זצ"ל).

‘וכי אתא עובד כוכבים ופלה לה, שליחותא דידה קעביד’ – אין הכוונה כאן לדין שליחות שבכל מקום, שמתייחס המעשה אל המשלח, שהרי אין שליחות לגוי – אלא הכוונה רק לומר שיש כאן ניהותא מצד הבעלים שהלה יעבוד לה, ושוב יכול לאסור דבר שאינו שלו, כי הבעלים מרוצה בכך (תורי"ד; גליון הש"ס על הירושלמי דמאי ו,א; חתם סופר או"ח פד; ברכי יוסף אה"ע ה; שו"ת עונג יום טוב פב; בית זבול ח"ב יב,י). ואולם בספר מחנה אפרים (שלוחין סו"י יד) כתב ש'נראה קצת' מגמרא דידן [דלא כהירושלמי], שעכו"ם יכול ליעשות שליח לחברו. וכתב שאין להקשות הלא אין שליח לדבר עבירה – כי בנכרי אין אומרים כן.

[צ"ב בדבריו, הלא כאן מדובר בשליחות ישראל ולא של חברו הגוי. ואף כי עבדו לעגל, נשאר בני ברית, ואין אני מקיים 'מה אתם בני ברית אף שלוחכם'.

עוד על שליחות נכרי מנכרי – ע' בקצוה"ח (קפח סק"א) בשם משאת בנימין שנכרי עושה שליח נכרי. וכ"ד הש"ך רמג סק"ה; חות יאיר מט. ואילו בבית שמואל (ה סקי"ט) חולק. וכ"ד המשל"מ שלוהין ב,א ומג"א תמח סק"ד – עפ"י ירושלמי ריש תרומות ורפ"ו דדמאי. וע"ע במובא להלן ע.א.].

‘מזבח שנפגם אסור עד שינתן רובו... מאי קרא בשומו כל אבני מזבח כאבני גר מנפצות – ורובו ככולו בכל מקום (תורי"ד. וע' הוריות ג: דלמסקנא אמרינן 'רובו ככולו' גם במקום שנאמר בפירוש 'כל').

דף נד

‘מתקיף לה רבי זירא: אונס רחמנא פטריה... אלא אמר רבא: הכל היו בכלל לא תעבדם, וכשפרט לך הכתוב וחי בהם ולא שימות בהם, יצא אונס. והדר כתב רחמנא ולא תחללו את שם קדשי דאפילו באונס, הא כיצד? הא בצנעא והא בפרהסיא’ – כלומר, אל תאמר היות והעובד מאונס פטור ממיתה לכן לא ייחשב 'נעבד', אלא הכל היו בכלל לא תעבדם ואם כי יצא האונס ונפטר, כשהחזיר הכתוב לכלול את העובר בפרהסיא בולא תחללו, חזר האונס להיקרא 'נעבד' [ולא תאמר אין כאן אלא מצות קידוש השם בעלמא אבל לא חל עליו שם 'נעבד'] (רמב"ן).

ורבי משה מקוצי (בעל הסמ"ג, מובא בתוס' כאן) פרש שלדעת רבא, העובד בפרהסיא כדי להינצל ממיתה – חייב מיתה, הלכך נחשב 'נעבד' [ואולם דעת התוס' והרמב"ם שאף כי מצווה ליהרג ולא לעבור – אם עבר פטור ממיתה].

ויש מפרשים שרבא סובר שבצנעא אין חייבים ליהרג אפילו בעבודה זרה [וגילוי עריות], וכיון שמוותר לו באופן זה להשתחוות לה, אינה נאסרת, וכדלהלן.

מן האחרונים יש שפרש שרבי זירא סבר שמעשה עבירה הנעשה באונס – אינו מתייחס לאדם כמעשהו על פי דין התורה, והרי זה כאילו כפפו קומתו בעל כרחו להשתחוות לה, שאין זו 'עבודה' כלל (שו"ת תמדת שלמה לח).

האחרונים האריכו לדון בגדרים אלו, ויש שתלו מחלוקת ר' זירא ורבא במקום אחר (יבמות נו:; בשאלה זו; האם 'אונס' אינו

אלא פטור מעונש, או מפקיע שם 'מעשה עבירה' מהאדם. ע' חדושי הגר"ר בענגיס כב; שו"ת דובב מישרים ח"ג ק. וע"ע בענין זה בקובץ שעורים ריש כתובות, אות ה; 'חדושי הגר"ח על הש"ס' בענין אשו משום ממונו; בית ישי מז; אתון דאורייתא יג. וע' נדרים כו 'אמר ליה רבא... וברש"ש; שיעורי ר' פסח מקרובין ור"ח מטלז ובספר נחלת משה שם; משאת המלך א.

עוד בבאור דברי רבא, ובאריכות לשונו – ע' חזון איש יו"ד סח, א; זכר יצחק ח"ב סוס"י מד; שו"ת שרידי אש ח"ב לה, ה.

'הא בצנעא והא בפרהסיא' – יש מפרשים שרבא רצה להעמיד הברייתא גם כשיטת רבי ישמעאל שאפילו בעבודת כוכבים אם אומרים לו עבור או יהרגוך – יעבור ואל יהרג, ורק בפרהסיא יהרג ואל יעבור. אבל רבא עצמו סובר שיהרג ואל יעבור אף בצנעא. וכך אנו נוקטים להלכה (תוס' ורמב"ן).

ויש מפרשים שרבא עצמו סובר כרבי ישמעאל, שיש חילוק בין צנעא ופרהסיא בעבודה זרה (תוס' כתובות יט. ד"ה דאמר; תורי"ד תנינא. וע' בשו"ת מהרי"ל עב, ג).

א. הר"ד כתב לתמוה על בה"ג ור"י שפסקו יהרג ואל יעבור. ואולם התוס' כתבו 'חס ושלום שנפסקו עבודת כוכבים יעבור ואל יהרג'.

ועוד כתב הר"ד שרבא הולך לשיטתו (בסנהדרין סד:) שהעובד מאהבה ויראה פטור, וכן באונס מיתה פטור בצנעא כר' ישמעאל. ואולם אנו הרי נוקטים הלכה כרבא שהעובד מאו"ר פטור, ואילו כאן אנו פוסקים שאפילו בצנעא יעבור ואל יהרג, ונחשב 'נעבד'. וצריך לומר, שאע"פ שאם עבד פטור, כיון שחייב למסור עצמו ולא לעבוד, יש כאן צורת ע"ז וחשיב 'נעבד' (עפ"י חזו"א יו"ד סח, א).

ב. לפי האמור שחילוקו של רבא בין צנעא לפרהסיא, אמור רק לרבי ישמעאל, דחה בעל הטורי-אבן (בהגהותיו על הרמב"ם הל' יסוה"ת) את הוכחת הפר"ח מסוגיתנו שהעובר בצנעא על אחת מהמצוות שדינן ב'יהרג ואל יעבור', לא עבר משום ז'לא תחללו' – שלא נאמרו הדברים בגמרא אלא לרבי ישמעאל הסובר שבצנעא יעבור ולא יהרג, אבל לפי מה שאנו נוקטים להלכה, אפשר שעובר.

'אימר ישראל מומר הוה ופלח לה ברצון' – יש לשמוע מכאן שהעובד ברצון חייב מיתה אע"פ שהוא נתון במצב של אונס נפשות הפוטרו מעונש מיתה והרי אינו מוסיף כלום במעשה העבירה שהיתה נעשית בכל אופן, אלא ברצון הלב.

אלא שיש לומר שאין להוכיח מכאן לכיוצא בזה בשאר עבירות; כי אפשר שאיסור ע"ז שונה, שהוספה ברצון הלב הריהי כהוספה בעבירה עצמה, שהרי יש כאן קבלת עכו"ם. משא"כ בשאר איסורין יש להסתפק, וכגון בעריות כשאנסוהו באונס מיתה [שמשמע בגמרא שפטור מעונש מיתה, הגם שהיה צריך ליהרג ולא לעבור. וכן פסק הרמב"ם] ועבר ברצון.

ונראה שכל שיש רצון – בטל האונס. וכן יש להוכיח מכתובות נא: (חזון איש יו"ד סח, ב).

כבר נפתח הדבר בפני יהושע ובהפלאה ריש כתובות, וכתבו להוכיח משם שאינו נידון כאונס. וע"ע: קובץ הערות מט; חלקת יואב קמא 'אונס' ב; שו"ת בית זבול ח"ב ז, ב; אגרות משה יו"ד ח"א עד וח"ב נט.

– נראה לכאורה שאין מועיל ביטול לאותן דימוסיאות, היות ועבד להן ישראל. וכשם שאמרו לעיל שישאל שעבדו לעגל גילו בדעתם שנוח להם בעבודת הגויים, כל שכן להפך, כשהגוי עבד הרי גילה דעתו שנוח לו בעבודה זו וכאילו שלח את הישראל, ואסורה כדין ע"ז של ישראל שאין לה ביטול (ע' חדושי הגר"ר בענגיס ח"א לו, ג).

'אילימא מכהנים, ודלמא שאני כהנים...' – מבואר בדברי רש"י שאפילו כהנים שנאנסו לשמש ככומרים לעבודת כוכבים, קנסום מלשמש במקדש. וכן מפורש ברמב"ם (תפלה טו, ג), שכהן שעבד ע"ז באונס או בשוגג, אע"פ שעשה תשובה אינו נושא כפיו לעולם, שנאמר לא יעלו כהני הבמות, והברכה כעבודה (ע' בשו"ת חכם צבי יג; חדושי הגר"ר בענגיס ח"א כב, ד).

(ע"ב) זאלא מכלים, דכתיב ואת כל הכלים אשר הזניח המלך אחז במלכותו במעלו, הכנו והקדשנו ואמר מר: הכנו שגגזנום, והקדשנו שהקדשנו אחרים תחתיהן, והא אין אדם אוסר דבר שאינו שלו – אלא כיון דעבד בהו מעשה איתסרו להו, הכא נמי...' – ואף על פי שאמרו לעיל (נב): שכלים אלו אינם אסורים מדין תורה אלא חכמים הם שקנסו שלא להשתמש בהם כשם שקנסו על כהני בית חזוני, ואם כן כיצד למדו מכאן שאדם אוסר דבר שאינו שלו ע"י מעשה – כתבו התוס' (שם ד"ה ברוך) שכך היא הראיה: כשם שנאסרו הכלים לגבוה במעשה קטן, שלא נשתנה הכלי, משום קנס, כמו כן יש ללמוד שבמעשה גדול יש לאסור אף להדיוט.

נראה מדבריהם שאסור זה שאדם אוסר דבר שאינו שלו ע"י מעשה – מדרבנן הוא, וכמו שכתב רש"י (בד"ה מאבני וד"ה איתסרו). אלא שרש"י כתב שאסורם אף להדיוט, ולא חילק בין מעשה זוטא למעשה רבא. וכ"כ בכסף-משנה (איסור"מ ד, ו). וע"ש שבאר בדעת הרמב"ם שלגבוה אסור אף ללא מעשה. וע' במשך חכמה ויקרא א, ב). וכן שיטת הר"ד, כדלהלן. [ואולם ניסך לבהמה בין קרניה – לדברי הכל לא נאסרה להדיוט, דבע"ח אינו נאסר אלא לגבוה. ואם שחטה – אסורה להדיוט, ע' חולין מ-מא ברש"י ותוס'. וי"א שאפילו במעשה גמור אינה אסורה אלא לגבוה. עריטב"א ומאירי שדחו דעה זו]. וע"ע בחדושים על הש"ס המיוחסים להגר"ח, בישוב סתירת הסוגיות).

ושיטת הר"ד (נב: במהדו"ק ותליתאה, ובדף נד בתנינא) שאדם אוסר דבר שאינו שלו על ידי מעשה – דין תורה הוא (וכן הוכיחו מדברי הרמב"ן נג. ומהר"ן בנדרים לו (ע' שער המלך לולב ח). וכן נראה מדברי הרא"ה המובאים בריטב"א להלן נט. וע' בשו"ת ר"י מסלוצק מא, ב; אבי עזרי מהדו"ד איסור"מ ד, ו). וכלי אחז נאסרו מן התורה אף להדיוט היות ונעשה בהם מעשה. ומה שאמרו לעיל ללמוד משם שקנסו חכמים על כלים שנשתמשו בהם בבית חזוני שאסורים, כך פירושו: כיון דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, כשם שבדין תורה אין חילוק בין כהני הבמות ובין כלים שנשתמשו בהם לע"ז, כך בקנס חכמים בבית חזוני, לא חילקו בין כהנים שיש בהם דעת לכלים שאין בהם דעת, אלא שניהם אסורים.

[ממה שכתב רש"י (בד"ה איתסרו) שלכך לא פדו את כלי אחז והוציאום לחולין, מפני שנאסרו גם להדיוט – יש לשמוע שכלי שרת אעפ"י שקדושתם קדושת הגוף ואין להם פדיון, אם נפסלו ואינם ראויים לעבודה, שוב אינם קדושים אלא קדושת דמים ויש להם פדיון. ע' בבאור הדבר בספר זכר יצחק סי' עד].

'מכרן וקידש בדמיהן מקודשת' – בשיטות הראשונים, האם מותר להנות ולקדש באותם דמים, ובמסתעף – ע' במובא בקדושין נו:

'דהויא להו עבודת כוכבים ושביעית שני כתובין הבאין כאחד' – יש לשאול, כיצד ניתן היה ללמוד שאר איסורי הנאה מעבודת כוכבים, הלא היא חמורה יותר שאסורה במשהו [כדכתיב ולא ידבק בידך מאומה...], בניגוד לשאר איסורים? – יש לומר שגם חומרא זו בעצמה נכללת בשאלת הגמרא; נלמד שכל איסורי הנאה ייאסרו במשהו כעכו"ם.

אבל למסקנא שע"ז חמורה יותר שתופסת דמיה, שוב אין ללמוד שאר איסורין מעכו"ם להאסר במשהו, כי יש לפרוך מה לעכו"ם שכן תופסת דמיה. ושביעית מעכו"ם אין ללמוד שתאסר במשהו, כי יש לפרוך

מה לעכו"ם שכן אסורה בהנאה תאמר בשביעית (דברי אמת – 'דברי סופרים' ה"ה איברא. וע"ע שער המלך (עכו"ם ח,א) שפלפל עוד בדברי הגמרא והראשונים).

– לעצם הדין ששביעית תופסת דמיה, מהתוס' בקדושין (נו: סד"ה המקדש) מבואר שמדובר לאחר זמן הביעור, שאיסור הפירות נתפס על הדמים (וכ"מ מרש"י ותוס' להלן סב: גבי יופי פירי שביעית מעניינים ופרעו להו בשמינית). ואולם אין הדבר מוסכם, שיש סוברים שלאחר הביעור אין שייך כלל התפסה, שאז הפירות כשאר איסורי הנאה שאין בהם תפיסת הקדש, קודם הביעור שייכת התפסה מצד ה'הקדש' שבפירות, ולענין קדושת שביעית. (ע' בשו"ת שבט הלוי (ח"ה קנב) שהביא מחלוקת האחרונים בזה, הרידב"ז והר"ן ויידענפלד בעל 'חזון נחום').

'שביעית דכתיב כי יובל היא קדש תהיה לכם...' – 'נראה דהי' פשוט להש"ס להשוות שביעית ויובל אף דיש חלוקים ביניהם, וצ"ב לענ"ד' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

*

'... שהאדם יקבע אצלו בקביעות שאין שום טבע, רק השי"ת הוא המנהיג למעלה מהטבע. כי בעולם הזה נדמה לאדם שהעולם כמנהגו נוהג, וכדאיתא בש"ס הרי שגול סאה חטים זרעה בקרקע, בדין הוא שלא תצמיח אלא עולם כמנהגו נוהג. ובאמת עיקר כח הצמיחה נצמח מהאמונה כדאיתא בש"ס (שבת לא.) 'אמונת – זה סדר זרעים' והובא בתוספות בשם הירושלמי שמאמין בחיי עולם וזרע, ומזה ניקח כל כח הצמיחה. ולאדם שגול סאה חטים נדמה שעולם כמנהגו נוהג. כי זה שגול סאה חטים, נשמע מזה שאין לו אמונה בהשי"ת, כי אילו היה לו אמונה באמת אז היה מבין שאין אדם נוגע במה שמוכן לחבירו ולא היה גוזל. והיה בדין שלא תצמיח, אלא מחמת שמציב גוון אמונה, עי"ז מצמיח לו טובה, וזה נקרא 'עולם כמנהגו נוהג'. וזה מורה שהארץ אינו בהתגלות מפורש של מלכות שמים. וזה נקרא 'לית לה עיינין'. כי באם היה לה עיינין להרגיש בעומק, אז ראתה הארץ שזה באמת אין לו אמונה אף שזרע ונדמה שמאמין בחי העולם, הוא רק על הגוון.

ובאמת מי שמעמיק במדה הזאת רואה שגם במדה הזאת אית לה עיינין. והיינו מי שהולך בעבודה ומאמין בחי עולמים וזרע, באמת מקבל המוצא-פי-ד' המונח בהטובה המחיה והמהווה את הטובה, ומי שהוא רק על הגוון, אינו מקבל רק הלבוש מהטובה בלי שום פנימיות. וזה הכל מי שמעמיק רואה זאת, אבל על הלבוש נדמה שזה מקבל טובה כמו זה. וזה נקרא 'עולם כמנהגו נוהג'.

וצריך האדם לקבוע זאת ההכרה בו שיכיר שהי"ת הוא המנהיג למעלה מהטבע. וזה נקרא 'זכרון' – כי כל ענין הטבע נמצא מחמת השכחה שיש אצל האדם ונדמה לו שכך הוא הנהגת הטבע, כי בשעה שיצא אדם הראשון ביום שנברא וראה שהים הולך וסוער, היה אצלו נס ממש כמו אחר כך קריעת ים סוף, ורק אחר שנתיישן אצל האדם נדמה להאדם שהליכת הים הטא בטבע כך וקריעת הים הוא נס... (מתוך תפארת יוסף ר"ה עמ' יא; האזינו עמ' כז; סוכות עמ' מט; סו"פ אחרי עמ' קיז).

*

ולא נמצא בשום מקום שיבא לשון קנאה בשם הנכבד כי אם בענין עבודת גלולים בלבד. ואמר הרב המורה הנבוכים, שלא תמצא בכל התורה ובכל ספרי הנביאים לשון חרון-אף ולא לשון כעס ולא לשון קנאה אלא בענין ע"ג בלבד. והנה בקדושי עליון – ויחר אף ה' במשה; ויחר אף ה' בם וילך, וכתוב: וחרה אפי בך ובשני רעיך כי לא דברתם אלי נכונה – בעבדי איוב. אבל בלשון קנאה אמת הוא. וכך אמרו במכילתא: ובקנאה אני נפרע מע"ג, אבל אני חנון ורחום בדברים אחרים.

ולפי דעתי שזוכיר קנאה בע"ג בישראל בלבד. וטעם הקנאה, כי ישראל סגולת השם הנכבד אשר הבדלים לו, כאשר פירשתי למעלה, והנה אם העם שלו משרתיו, פונים אל אלהים אחרים, יקנא בהם השם כאשר האיש מקנא באשתו בלכתה לאחרים, ובעבדו בעשות לו אדון אחר, ולא יאמר הכתוב כן בשאר העמים אשר חלק להם צבאות שמים.

ובכאן אני מזכיר מה שזכרו הכתובים בענין עבודת גלולים, כי היו שלשה מינין: הראשונים החלו לעבוד את המלאכים שהם השכלים הנבדלים, בעבור שידוע למקצתן שררה על האומות, כענין שכתוב שר מלכות יון (דניאל יב), ושר מלכות פרס (שם יג), וחשבו שיש להם יכולת בם להיטיב או להרע, וכל אחד עובד לשר שלו, כי היו הראשונים יודעין אותם. והנה הם הנקראים בתורה ובכתובים כולם 'אלהים אחרים', 'אלהי העמים' – כי המלאכים נקראים אלהים... ואע"פ שהיו העובדים מודים שהכח הגדול והיכולת הגמורה לא-ל עליון...

והמין השני בע"ג שחזרו לעבוד לצבא השמים הנראה, מהם עובדי השמש או הירח, ומהם למזל מן המזלות, כי כל אחת מן האומות ידעה כח המזל כפי משטרו על הארץ שלהם, וחשבו כי בעבודתם יגבר המזל ויעיל להם, כענין שכתוב... ואלה האנשים הם שהחלו לעשות הצורות הרבות בפסילים והאשרים והחמנים, כי היו עושים צורות מזלות בשעות אשר להם הכח כפי מעלתם, והיו נותנים בעם, כפי מחשבתם, כח והצלחה. וקרוב בעיני שהוחל זה בדור הפלגה כאשר הפיצם השם אל הארצות... והיו לכל אלה הכתות נביאי שקר מגידים להם מן העתידות ומודיעים קצת הבאות עליהם בחמת הקסם והניחוש, כי יש גם למזלות שרים שוכנים באויר כמלאכים בשמים יודעים בעתידות.

וממין העבודה הזאת היו מהם עובדים לאנשים, כי בראותם לאחד מבני האדם ממשלה גדולה ומזלו עולה כנבוכדנצר, היו אנשי ארצו חושבים כי בקבלם עליהם עבודתו וכוונתם אליו – יעלה מזלם עם מזלו. והוא גם כן יחשוב כי בהדבק מחשבותם בו, תוסיף לו הצלחה בכך נפשותיהם המכוונות אליו, וזה היה דעת פרעה... ודעת סנחריב... וחירם וחבריו שעשו עצמם אלהות, כי היו רשעים, לא שוטים גמורים.

והמין השלישי בעבודת גלולים – אחר כך חזרו לעבוד את השדים שהם רוחות, כאשר אפרש בע"ה, כי גם מהם יש ממונים על האומות שיהיו הם בעלי הארץ ההיא להזיק לצריהם ולנכשלים שבהם, כידוע מענינים בחכמת נגרומסטיא...

והנה התורה אסרה בדבור הזה השני, כל עבודה בלתי לה' לבדו, ולכך הזהיר לא יהיה לך אלהים אחרים על פני שהם המין הראשון, וזהו על פני כאשר רמזתי סודו. והזהיר עוד על הפסל וגם על התמונה, שהיא תרמוז גם לדבר הרוחני המדומה... וכן אמרו אשר בשמים – לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות, ממעל – לרבות מלאכי השרת, כי גם בהם יעשו צורות לשכלים הנבדלים

אשר הם נפש למזלות, כאשר היה בענין מעשה העגל שאני עתיד לפרש בע"ה. ואמר אשר במים מתחת לארץ לרבות השדים, מתחת מים ושוכניהם (איוב כוה). וכך אמרו: 'להביא את הבוביא'. ואמר בכלם לא תשתחוה להם ולא תעבדם בשום עבודה כלל, ואפילו לא יהא דעתו להוציא עצמו מרשותו של הקב"ה. והנה ריקן כל העבודות כולן לשם המיוחד יתברך' (לשון הרמב"ן שמות כג. עוד על ענין המיוחד של 'קנאה' כלפי עבודה-זרה - ע' בספר פחד יצחק שבועות, יד).

דף נה

'כיון שהגיע זמנן לצאת הלך זה לבית עבודת כוכבים, אמרו יסורין, דין הוא שלא נצא, וחזרין ואומרים...' - כלומר, יכולים היסורין לצאת קודם לזמן הקצוב להם על ידי תשובה תפילה וצדקה וכיו"ב. ואדם זה שלא שב והוא פונה אל רהבים ושטי כזב - מזמנים לו משמים שבדיוק באותה שעה שהיסורין צריכים לצאת ממנו - יש בלבו לילך לבית ע"ז, כי הבא לטמא - פותחין לו, כדלהלן (עפ"י מהרש"א. וע"ע לקוטי מוהר"ן תנינא ג; ספר המידות 'המתקת הדין'. וע"ע ריעב"ץ וכן יהודיע).

'אמר להו שחטו לי גברא ואיתי מטרא. שחטו לה גברא ואתי מטרא... מלמד שהחליקן בדברים' - אין הכוונה שהקב"ה הוריד מטר בכוונה להטעותן, שדבר זה לא מצינו אלא באומה שכבר נתחייבה כליה, וכמו שכתב רש"י בפרוש החומש, שבעל צפון נשאר מכל אלהי מצרים כדי שיטעו כמו שנאמר משגיא לגוים ויאבדם, וכענין חיזוק לב פרעה. אלא שאותה פעולה של שחיתת האדם הרי היא כשאר פעולות זרות, כמו כישוף אוב וידעוני, שיש בהן כח לפעול דברים, והשאלה היתה כיון שהמטר בא מידו של הקב"ה, מדוע מביא מטר באופן כזה שהם מכוונים לע"ז? ואמרו שאין הקב"ה מוחה בידם אלא פותח פתח לכל הבא ליטמא ואינו סוגר השער בפניו. וזהו פירוש 'מחליקן בדברים' - שאינו מוחה, אך גם אינו מסייע להם לטעות (חדושי אגדות מהר"ל).

*

'אשר חלק ה"א אותם לכל העמים - מלמד שהחליקן בדברים...' 'מלך במלוכה' (הגדה של פסח) - פירוש, אף על המלוכה עצמה השי"ת מלך, שלא איכפת לו אם האומות מכחישים מלכותו, ומניח להם להכחיש כיון שהוא מלך גם על המלוכה (מי השילוח, ליקוטים).

*

'מאי דכתיב אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן - בא לטמא פותחין לו...' - 'הכניסה לרע הוא על ידי ליצנות, כמו שאמרו ז"ל ביומא, הבא ליטמא פותחין לו מקרא דאם ללצים הוא יליץ - מבואר דלץ הוא הביאה והכניסה לכל מיני טומאה. והוא יליץ פירושו כמו שאמרו בזוהר (ח"ב קפד: וח"ג צב:) דכמו שמתעורר למטה כך לעומתו למעלה, והלץ מלמעלה גם כן מתלוצצים ממנו - פירוש, מראים לו כאילו יש להתלוצץ באמת מאותו דבר, וזהו 'פותחין

צד. א. האם היה מועיל ביטול לאשרות שנמצאו בשעת כניסת ישראל לארץ?

ב. חפץ של ישראל הנעבד על ידי נכרי על דעת בעליו – האם הוא נאסר והאם מועיל לו ביטול?

ג. האם מותר לשבת על בימוסיות שמעמידים בדרכים לצורך העמדת אלילים עליהן?

א. אשרות הנמצאות בשעת כניסת ישראל לארץ – אין מועיל להן ביטול, הואיל והארץ וכל המחובר לה שייכת לישראל בירושה מאברהם, הרי האשרות הן ע"ז של ישראל שאין להן בטלה לעולם, לכך הצריכם הכתוב גידוע ושריפה. [ומה שהיתה יכולת לאסרן לגויים שעבדום – מפני שבזמן חטא העגל גילו ישראל שנוה להם בעבודתן, והרי אין ידוע אלו אשרות נעבדו באותה שעה ואלו נעבדו רק לאחר שחזרו ישראל בתשובה].

ב. חפץ של ישראל שעבדו אחר; אם בעליו גילה דעתו שנוה לו בכך, כגון זקף לבינה להשתחוות עליה ולא השתחוה ובא עובד כוכבים והשתחוה – אסורה עולמית ואין לה ביטול, שהרי היא של ישראל. ואם לא גילה דעתו – מותרת, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

אין מועיל גילוי דעת אלא כלפי אותה לבינה שהישראל זקף (תוס', דלא כרבנו שמואל). ואם היה גילוי דעת גם על שאר דברים – נאסרו, כדרך שהיה בזמן חטא העגל שאיוו להם אלהות הרבה.

ג. בימוסיות רגילות שעכו"ם מעמידים עליהן אליליהם – אסורות. [ואם הן פגומות – מחלוקת אמוראים, כנ"ל].

אולם אותן שמעמידים לצורך המלכים העוברים, ואין עליהן ע"ז בקביעות, הואיל והמלכים רגילים להניח דרך זו וללכת בדרך אחרת ואינם חוששים להן, הלכך גם הכמרים שהעמידן מבטלים אותן (תוס' ומותרות).

בימוסיות שעבדו להן ישראל בשעת הגזרה, אעפ"י שהגזרה בטלה – אותן בימוסיות לא בטלו. ואף אם ננקוט שע"ז שעבדוה מאונס לא נאסרה, יש להניח שהיה איזה מומר שהשתחוה לה ברצון (גמרא נד.). ולבימוסיות אלו אין מועיל ביטול, כדין ע"ז של ישראל (ע' בחדושי הגר"ר בנגים ח"א לו, ג).

דף נד

צה. א. העובד לדבר של חבירו שלא מדעתו, האם בכחו לאסרו?

ב. מי שאנסוהו עובדי כוכבים להשתחוות לבהמתו, האם נאסרה זו לגבוה?

ג. חפר בורות בקרקע-עולם לעבודת כוכבים, האם הקרקע נאסרה?

ד. חליפי עבודת כוכבים וחליפי חליפיהן, האם הם מותרים? מה הדין בבעלי חיים? מה הדין בשאר איסורי הנאה?

ה. בעלי חיים שנשתמשו בהם לצורך עבודת כוכבים, האם נאסרו לגבוה?

א. מי שעבד לדבר של חברו שלא לרצונו; אם לא עשה מעשה בגוף הדבר, כגון המשתחוה לבהמת חברו – לא אסרה אפילו לגבוה (לפרש"י).

בירושלמי (לעיל ג, ה וכלאים ז, ג) נקטו שאוסר אף לגבוה [ובזה ישבו שם את הברייתות הסותרות, דלא כתלמוד דידן]. וכן מפורש בתוספתא (תמורה ד). וכן נקט הרמב"ם (איסורי המזבח ד, ו' וכס"מ). ואילו הראב"ד השיגו על פי סוגיתנו.

לדברי כולם, העובד חייב מיתה כשאר עובד עכו"ם.

עשה מעשה בגוף הדבר, כגון שעבדה וניסך לה יין בין קרניה (רב אדא בר אהבה) או שנשמש בכלים לא לו לעבודת כוכבים [כדרך שעשה אחז בכלי המקדש] – נאסר.

א. לפרש"י, נאסרו אף להדיוט [עכ"פ בכלים המטלטלין. ואפשר דבע"ח שאני]. והתוס' (לעיל נב: וחולין מא.) נקטו שבמעשה זוטא שלא נשתנה החפץ – לא נאסר אלא לגבוה. אבל בכגון ששחט בה סימן אחד [או אף פחות מזה. תוס'; רש"י חולין מ.] – אסורה אף להדיוט (ע' חולין מ–מא ברש"י ובתוס'). ויש סוברים אפילו במעשה גמור לא נאסר אלא לגבוה (עמאירי וריטב"א כן שהביאו דעה זו ודחה).

ב. יש סוברים שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו אלא במעשה ששינה את גוף הדבר, וכגון שחקק מקום בין קרניה וניסך שם יין, אבל מעשה שאין רישומו ניכר בגוף הדבר – לא (עריטב"א בשם רמב"ן). ויש חולקים, עכ"פ לענין איסור לגבוה (תוס' ועוד). ואפשר אף להדיוט (כמש"כ רש"י לענין כלי אחז, וכו"ל).

ג. מדברי התוס' (נב:): נראה שדין זה שאדם אוסר דבר של חברו ע"י מעשה – מדרבנן הוא (וכ"מ מרש"י (רע"ב ולעיל נב: ד"ה שהקדשנו), עכ"פ לענין איסור להדיוט). ואולם כמה ראשונים נוקטים שהוא דין תורה (תורי"ד; ר"ן בשם רמב"ן. וע' גם בריטב"א להלן נט: בשם הרא"ה. ונראה שעד שבא חוקיהו גמרא גמירי להו)).

במקום אחר מובאת דעה החולקת וסוברת אין אדם אוסר דבר שאינו שלו אפילו ע"י מעשה [אם אינו שותף בדבר], עכ"פ במעשה זוטא או אף במעשה גדול (ע' להלן נט: חולין מא ובראשונים. ועע"ש חילוקי דינים).

(אם הגביה הבהמה ואחר כך שחטה, מפרש"י (בחולין שם) נראה לכאורה שאוסר לדברי הכל, שקנאה בהגבתו לענין זה. והתוס' חולקים וסוברים שאין הגנב והגזול קונים אלא לענין חיוב אונסין וכד'. והר"ן כתב (בחדושי שם) שודאי גם דעת רש"י כן (ע"ע בית ישי פב הערה ו; אחיעזר ח"ד פב, ג; פרי יצחק ח"א נח).

ב. אנסוהו להשתחוות לבהמתו לעבודת כוכבים; לדברי רמי בר חמא, נאסרה הבהמה לגבוה מדין 'נעבד'. ורבי אמר רק כשעבד בפרהסיא. ולדעת רבי זירא, כל שעבדה באונס לא נאסרה לגבוה.

א. פרשו התוס' ושאר ראשונים, שהחילוק שחילק רבא בין צנעה לפרהסיא, אמור רק לפי הדעה הנוקטת שבצנעא אין אומרים לו ליהרג ולא לעבור, אבל לפי מה שאנו נוקטים שגם בצנעא יהרג – נאסרה בכל אופן. ואין כן דעת הסמ"ג.
ב. הלכה כרבא, שנאסרה (ע' רמב"ם איסו"מ ד, ו; חו"א סח, ב).

ג. אף על פי שהמשתחוה לקרקע עולם לא אסרה, חפר בה בורות שיחין ומערות (לעבודת כוכבים. ראשונים) – אסרה (רב דימי בשם רבי יוחנן).

א. יש אומרים שלא נאסרה אלא מדרבנן (עפ"י לבוש. וע' בשו"ת באר יצחק יו"ד כט). ומדברי הריטב"א משמע שהלכה למשה מסיני היא (וע"ע שו"ת חתם סופר יו"ד שלה).

ב. אם הקרקע אינה שלו, יש אומרים שנאסר הואיל ועשה בה מעשה (כדברי האומרים שבמעשה אוסר אדם דבר שאינו שלו, כנ"ל), מלבד אם היתה שייכת לרבים (ריטב"א, לדעת הראב"ד). ויש אומרים אפילו קרקע של הרבים נאסרת בכך (שם לדעת רמב"ן).

ג. נחלקו הראשונים האם נאסרה הקרקע קודם השתחוויה וכד', אם לאו).

ד. חליפי עבודת כוכבים – אסורים. בכלל זה בעלי חיים שהחליפן בע"ז – אסורים אף להדיוט. נחלקו תנאים האם כן הדין גם בחליפי חליפין (והיית חרם כמהו – כל שאתה מהייה ממנו הרי הוא כמוהו) אם לאו (והיית חרם... כי חרם הוא – ולא חליפי חליפין).

שאר איסורי הנאה, אם קידש אשה בחליפיהם, כגון מכרם וקידש בדמיהם – מקודשת.

נסתפקו בגמרא (נדרים מז) אודות חליפי איסורי הנאה, האם אסורים מדרבנן על המחליף עצמו, אם לאו. ונקט רש"י (כאן ובחולין ד:) לאסור (וכ"ה בתור"י הזקן קדושין נו: ולדבריו אף לקדש אסור לכתחילה. ואילו לרש"י מותר. וע"ע משל"מ אישות ה). והר"ן (בנדרים ובחולין שם) נקט להתיר. (והתוס' להלן סב. וחולין ד: נקטו לאסור לכתחילה בשאר הנאות).

ולדעת האוסרים, י"א שהוא הדין לחליפי חליפין [ובקדושין בלבד מקודשת, שאינם נראים כחליפין, או משום מצות פריה ורביה]. ויש אומרים שחליפי חליפין מותרים אף מדרבנן אפילו למחליף עצמו (עתוס' ורא"ש קדושין נו.).

יוצא מן הכלל הוא איסור שביעית שתופס דמיו באיסור, ולעולם הפירות הראשונים נשארים באיסורם וכן הדבר האחרון שהוחלף נתפס, ואולם החליפין שבאמצע שכבר הוחלפו באחרים – הותרו. דין חליפין ודמים בסתם יינם – ע' להלן סב.

ה. מבואר בגמרא (בקושיית רב אדא בר אהבה) שבעלי חיים אינם נעשים 'תשמישין' להאסר לגבוה. הלכך המנסך יין על קרני הבהמה לעבודת כוכבים – מותרת לקרבן, ודלא כדברי חזקיה.

דף נה

צו. א. מהו החסבר שנתן רבי עקיבא לעובדה שאנשים הלכו לעכו"ם פיסחים וחזרו שלמים?

ב. מה החסבר שנתן רב יהודה אודות עבודת כוכבים שהיתה מתגלית לעובדיה בחלום ואומרת להם לשחוט לה אדם, ועשו כן וירד גשם?

א. לפי שהיסורין הבאים על האדם מושבעים לצאת בזמן מסוים, ע"י פלוני וע"י סם פלוני וכו', הרי כשמגיע זמנם לצאת והלך זה לעבודת כוכבים, אין הם מפרים שבועתם אלא נאמנים לה – וכי מפני ששוטה זה עושה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתנו?!

ומה שמזמנים משמים שיהא בלבו לילך באותה שעה לשם – הואיל ובה לטמא, פותחין לו (מהרש"א עפ"י המשך הגמרא).

ב. מפני שהבא לטמא פותחים לו (אם ללצים – הוא יליץ), לכך מחליקין הקב"ה לעוברי רצונו בדברים ומניחים לטעות (אשר חלק ה' אלקיך אתם לכל העמים – מלמד שהחליקם בדברים כדי לטרוח מן העולם).

כלומר חקק השי"ת חוקים בעולם, בעטיים פעולות מסוימות הן בעלות השפעה, ואינו מונע ונועל את הפתח ביד הבא לטמא (עפ"י מהר"ל).